

A kötet szerkezetének bemutatásából derül ki, hogy a CD-melléklet mennyire fontos tartozéka a könyvnek, hiszen az igazi kutatómunka még az ilyen gondosan és nagy szakértelemmel készített kritikai kiadás és jegyzetek mellett sem teszi nélkülözhetővé az eredeti példányok tanulmányozását: sok jegyzet éppen ezekre a példányokra irányítja a figyelmet, nem beszélve az eredeti, kis példányszámuk (és olykor állapotuk) miatt

nehezen elérhető nyomtatványok sajátos hangulatáról, melyet a kritikai kiadás nem tud pótolni. Így viszont a kutatónak vagy az egyszerűen csak érdeklődő olvasónak egy olyan szövegrendszer áll a rendelkezésére, amely maximálisan megközelíthetővé teszi a magyar imádságitradalom e meghatározó kötetét.

Farmati Anna

Tér, idő, társadalom és kultúra metszéspontjai a magyar nyelvben

A 7. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus két szimpóziumának előadásai.

Kolozsvár, 2011. augusztus 22–27. Szerkesztette Fazakas Emese, Juhász Dezső, T. Szabó Csilla, Terbe Erika, Zsemlyei Borbála. Bp. – Kvár 2014. 316 old.

Már a kötet címét elolvassva is feltűnik, hogy milyen széles tematikai skálán mozognak a benne olvasható tanulmányok. Az előszót megfogalmazó Juhász Dezső szerint a hungarológiai kongresszusok egyik célja éppen az, hogy megmutassák, milyen szerteágazóak a nyelvészet és a rokon társadalomtudományok kapcsolódási pontjai, „metszéspontjai”, sőt a nyelvtudományon belüli érintkezések is, ezért érdemes és kell ezekkel foglalkozni. A kolozsvári kongresszus keretei között is igyekeztek megjeleníteni a dimenziális nyelvészetet. Ezt hivatott jelezni az a szerkesztési elv is, mely szerint a kötet egyharmad részét az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* (a továbbiakban SzT) munkaközössége és a Tár tudományos kérdéseiben már elmélyült kutatók gondolatai teszik ki.

A kötet első kétharmadát *Tér, idő és kultúra metszéspontjai* alcímmel a kongresszuson elhangzott előadások anyaga alkotja. Az itt olvasható 18 tanulmány a nyelvvel, nyelvészettel való foglalatosság széles spektrumát öleli fel, miközben a legtöbb tanulmány több nyelvészeti diszciplínával is érintkezik, a kongresszus szellemében ezáltal is rávilágítva a nyelvtudomány interdiszciplináris jellegére. A következőkben megpróbáljuk

röviden bemutatni az egyes írásokat. Többnyire a kötetbeli sorrendet követve haladunk, mivel a tanulmányok kivétel nélkül mind több diszciplínát is érintenek, így nehéz lenne egységes csoportosítási szempontot felállítani.

Az első tanulmányok nyelvtörténeti vonatkozású kérdésekkel foglalkoznak. Dömötör Adrienne *Az ó- és középmagyar kori magánéleti nyelvhasználat morfológiailag elemzett adatbázisa* című munkája nyitja meg a tanulmányok sorát. A szerző részletesen bemutatja azt a nagymérvű munkát, amely a magánéleti nyelvhasználatához közel álló ó- és középmagyar kori szövegek adatbázis-alapú feldolgozásából és közzétételéből áll. A munkálatokhoz a beszélt nyelvhasználatához leginkább közel álló műfajok feldolgozása adja a korpuszt. A tanulmányból kiderül, hogy az adatbázis széles körű hasznosíthatósággal fog rendelkezni, és a nyelvtörténetben viszonylag újszerű látásmódot tesz lehetővé: történeti morfológiai, lexikológiai és szociolingvisztikai vizsgálatokhoz is anyagot szolgáltat majd.

Fazakas Emese *Az át, keresztül és a körül szemantikai érintkezései és különbségei a régi és a mai magyar nyelvben* című tanulmánya a címbeli

lexémák viszonyának jelentésszerkezetét vizsgálja a középmagyar kortól napjainkig. A szerző mindhárom, látszólag szinonim jelentésű fogalom meglétét kognitív-nyelvészetiileg magyarázza, és a témához szemantikai alapon közelít. Gazdag és részletes, régi és mai nyelvi példaanyaggal egyaránt illusztrálja ezek jelentésárnyalatait, illetve azt, hogy a viszonyokat hogyan fejezték ki a régi nyelvben, és – gyakran azzal szemben – mit részesítenek előnyben ma a beszélők.

Gréczi-Zsoldos Enikő *17. századi szövegek interdiszciplináris lehetőségeiről* ír kétrészes tanulmányában. Az elméleti bevezetőben a történeti szövegvizsgálatban alkalmazható új módszerekről, a módszertan újragondolásáról beszél összefoglalva a témát érintő eddigi álláspontokat. Az új megközelítés legfontosabb célkitűzése a történeti szövegek beszélt nyelvi jellegzetességeinek feltárása, mely munkában elengedhetetlen az interdiszciplinaritás, a többoldalú megközelítés. A dolgozat második része gyakorlatba ülteti a korábban elmondottakat: a szerző az élőbeszédnek az írott szövegből való rekonstrukcióját végzi el egy 17. századi perirat tanúvallomásának szövegén kommunikációelméleti, szociológiai, dialektológiai, szociopragmatikai és szövegtani szempont alapján.

Juhász Dezső tanulmánya a nyelvátlaszokat úgy írja le mint „a magyar nyelv és kultúra tükrét”. A szerző bemutatja a nyelvátlaszok térbeli, időbeli és társadalmi hatókörét, azaz hogy mely területekről, milyen korú személyektől, illetve mely periódusból származnak az adatok, valamint azt, hogy milyen jellegű az adatközlők szociális háttere. A kulturális hatókör a kérdőívek tematikus kérdéseire vonatkozik (pl. földműveléssel, állattenyésztéssel, telekkel, házzal, öltözködéssel stb. kapcsolatos kérdések). Ez a gazdag szempontrendszer adja az alapot egy dimenzionális szemléletű (azaz a nyelvhasználatot a tér, az idő és a nyelvhasználó közösség együttesében vizsgáló) nyelvátlasz elkészítéséhez, amelyen egy nyíregyházi kutatócsoport dolgozik évtizedek óta.

A negyedik tanulmány (*A suksükölés jelenségköre a magyarban. A kötőmódtól az analógiás*

tülképzésig – alternatív hipotézis) a suksükölés új szempontú megközelítésével foglalkozik a moldvai magyar nyelvjárás adataira támaszkodva. A tanulmány szerzője, Kádár Edit amellett érvel, hogy a fent említett jelenség kapcsán tárgyalt alakok nem felszólító, hanem kötőmóduak, és a jelenség olyan kontextusokból terjedhetett el, amelyek kezdetben kötőmódot kívántak meg, de ez idővel funkcionálisan kiüresedett.

Németh Miklós írása *gányó* 'dohánykertész' szavunk történetéről szolgáltat adalékokat. Bemutatja a szó szerteágazó jelentéseit, nyelvföldrajzi elterjedtségét, kísérletet tesz etimológiájának meghatározására, valamint rámutat arra, hogy a szóhangulat és a szóhoz kapcsolódó attitűdök összefüggnek a dohánykertészek társadalmi megítélésével, ezáltal a szó terjedésével.

A magyar múltidőrendszer térben és időben az evidencialitás tükrében című tanulmányában Pomozi Péter a múltidőrendszerünkkel kapcsolatos nyitott kérdéseket vizsgálja: korát, kialakulásának okait és eredeti funkcióját. A tanulmány írója rámutat arra, hogy a múlt idők paradigmatiság gazdagsága szerkezeti párhuzamot jelent. Ugyanakkor valószínűsíti, hogy az ősmagyarban a párhuzamos formák a direkt-indirekt evidencialitás grammatikai kifejezésére szolgálhattak.

Rancz Teréz munkája szintén dialektológiai kérdéseket érint: a felső-háromszéki nyelvjárás fonéma-rendszerének és hangjelenségeinek változását vizsgálja két nyelvátlasz adatai alapján. Az RMNyA számára 1954-ben adatolt nyelvállapotveti össze a 2007–2010 között az ÚMNyA számára gyűjtött nyelvi anyaggal.

Révay Valéria tanulmánya (*16–18. századi magánlevelek mint a magyar nyelv és kultúra emlékei*) abból indul ki, hogy mivel a középmagyar korszakban a levelezés a társadalmi lét jelenségeinek, problémáinak szinte valamennyi területét (politikai, vallási, gazdasági, kulturális stb.) magában foglalja, jellemzik a társalgási stílus jegyei, amelyek lehetővé teszik, hogy részben rekonstruáljuk a korabeli (beszélt) nyelvállapotot.

Kutatásának alapját elsősorban a funkcionális jellegű levelek, szűkebben 4 főnemes levelezése képezi. Ezek mentén a középmagyar kor nyelvhasználatának néhány szélesebb és szűkebb körben elterjedt hangalaki és morfológiai jellemzőjét veszi számba.

Sárosi Zsófia hasonló jellegű kutatást végzett: Telegdy Pál, Nyáry Pál és Várday Kata levelezésében található megszólításokat és megnevezéseket (említéseket) dolgozza fel a történeti szociopragmatika módszereivel. A levelek elemzéséhez Normann Fairclough szinkroniára kidolgozott, háromdimenziós modelljét alkalmazza, és bemutatja, hogyan használható 16. századi misszilisek vizsgálatában. Révay Valériához hasonlóan ő is megállapítja, hogy a levelek írói – a szóbeli érintkezés lehetőségének híján – gyakorlatilag az élőbeszédet teszik át írásba, ezért alkalmasak a misszilisek ilyen jellegű kutatásokra.

Szentgyörgyi Rudolf a középmagyar kori kétnyelvűség változatairól és változásairól ír a korszak boszorkányper-szövegeinek legújabb kiadása alapján, miközben számol a kutatási lehetőségek korlátozottságával is. A formális kétnyelvűség példaként bemutatja a latin–magyar, latin–német, a latin–szlovák és a latin–egyéb nyelvű iratokat, és áttekinti az informális kétnyelvűség hordozóit. A történeti kétnyelvűség vizsgálata szintén saját módszertant kíván, hiszen a szinkron nyelvvállalat leírására kidolgozott módszerek alkalmazásáról van szó olyan szövegekkel összefüggésben, amelyek „adatközlői” már nem hozhatók nyelvi interakcióba.

Sinkovics Balázs a nyelvjárások megítéléséről ír a 19. század első évtizedei kiemelkedő íróinak (Kazinczy Ferenc, Pápay Sámuel, Verseghy Ferenc, Pálóczi Horváth Ádám, Kassai József, Döbrentei Gábor) megállapításait tekintve át. Külön kiemeli Teleki József *A magyar nyelv tökéletesítése új szavak és szólásmódok által* című munkáját, amely több ponton megcáfolja az előbbi írók álláspontjait, vagy ellentmond azoknak. Mindemellett számba veszi a korszakban dívó nyelvjárásokról alkotott közhelyeket is.

Stemler Ágnes *Az ékírásos emlékek felfedezésének magyarországi visszhangja a 19. század közepén* című tanulmánya amellel érvel, hogy az ékírásos emlékek felfedezése jóval távolabb mutat a finnugor rokonság híveinek és ellenfeleinek vitájánál. Bemutatja, hogy némely elismert nyelvtudós elhamarkodott megítélései milyen, még ma is fel-felbukkanó félreértésekhez vezettek.

Terbe Erika *Műveltség, életmód, nyelvhasználat a Batthyány-udvarban* cím alatt vázolja a 16. század első felében Erdélyben létrejövő főúri udvartartások történetét és Batthyány Ferenc életútját, munkásságát. A dolgozat érdemi részét a bán nyelvi portréjának megrajzolása teszi ki: a helyesírási és nyelvjárási sajátosságok néhány jellemzőjének felvillantása a saját kézírású levelek elemzésével.

A magyar nyelvi térség régióival foglalkozik Tolcsvai Nagy Gábornak az a hiánypótló munkája, amelyben a teljes Kárpát-medencei magyar nyelvterület és nyelvközösség nyelvi és kulturális tagolódásáról beszél. A szerző összefoglalja a témában eddig elért eredményeket, és voltaképpen egy szintézis létrehozásának feltételeit és jellemzőit vizsgálja.

Nyelv és kultúra a digitális korszakban című tanulmányában Veszelszki Ágnes a szimpózium címéből kiindulva mutatja be, hogyan módosul a tér, az idő, a kultúra és a magyar nyelv szemlélete a digitális korban. A digitális kultúra és a nyelv kapcsolatát boncolgatva határozza meg a digilektus (a digitális kommunikáció nyelvváltozattípusa) és a netologizmus (a netes kommunikáció neologizmusai) fogalmát.

C. Vladár Zsuzsa kiinduló gondolata az, hogy korai nyelvtaníróinknak sokat kellett küzdeniük a barbárság vádjá ellen, mivel „a” (latin) grammatika kategóriái gyakran alkalmatlannak bizonyultak a magyar nyelv rendszerének leírására. Ezekre kínált megoldást a héber nyelvrokonítás, melynek nyomait a tanulmány szerzője 17. századi magyar nyelvtanokban követi végig.

Zelliger Erzsébet *Gondolatok a nyelvjárási változásokról* című tanulmánya migráns magyarok

között végzett kérdőíves kutatás tapasztalatai alapján készült. A szerző hipotézise az, hogy a szociolingvisztikai változók mentén bekövetkező nyelvi-nyelvjárási változások hasonlóak lehetnek a különböző korokban, így eleink és a migráns magyarok lelki és nyelvi helyzetének analógiáit felfedezve közelebb juthatunk a változások hátteréhez. A dolgozat első része bemutat néhány olyan nyelvi tendenciát, amelyek nyelvünk legkorábbi szakaszától máig végbementek. A gyakorlati rész a felső-ausztriai magyarok körében a kilencvenes évek második felében végzett kutatás eredményeiről számol be. A szerző az eredményeket kontrollcsoportokkal is egybeveti.

A kötet végén olvasható hét tanulmány az SzT gyakorlott kutatóinak tollából született. Fazakas Emese az erdélyi régiségben használt „szégyellni való” szavakat vizsgálja 8 szempont szerint csoportosítva őket az első 13 kötet 138 adata alapján. A szerző munkája során arra figyelt fel, hogy a latin mentegetőző formulák gyakran olyan helyzetben is megjelennek, ahol ma már nem érezzük indokoltnak. A dolgozatban arra keresi a választ, hogy pontosan milyen helyzetben jelennek meg a fent említett formulák, illetve hogy a régiségben melyek voltak azok a kifejezések, amelyeket ki nem mondhatóknak, „szégyellni valók”-nak tartottak.

B. Gergely Piroska Kolozsvár 16. századi nyelvének egy jellegzetes hangtani sajátosságáról, az *ö*-vel szembeni *e*-zészről ír a város hivatali-közéleti iratanyagának adatai alapján, ezek az iratok ugyanis a Tár forrásanyagának jelentős részét képezik. Sorra veszi a jelenség változatait, feltérképezi fejlődéstörténetét, az egyes iratfajták közötti különbségeket és egyezéseket e jelenség tekintetében, valamint leírjuk szociokulturális helyzetének megfelelően. Továbbá a változási okokra is választ keres.

A. Molnár Ferenc írása rávilágít arra, hogy egy konkrét és viszonylag szűk téma, esetében Balassi Bálint költői nyelvének vizsgálatában is hasznosítható az SzT.

Szabó T. (E.) Attila összefoglalója az SzT digitális változatairól szól. A dolgozat fő része a Tár digitalizálási munkálatainak bemutatásával és a SzT eddigi elektronikus változataival (ESZTár-ak) foglalkozik. Kiemeli, hogy a digitális források a történelmi természetismeret tanulmányozására is alkalmasak, mivel az SzT-ből a természettudományos források kimaradtak.

T. Szabó Csilla a korszak és régió nyelvére vonatkozólag is releváns 16–18. századi gyakorító ikeképzőket (*-dogál/-degél/-dögél*; *-dos/-des/-dös*; *-gat/-get*) mutatja be a SzT adalékai alapján. A funkcionális szempontból együvé tartozó képzők által létrehozott különböző jelentésárnyalatú származékokat 6 csoportba sorolja, és igyekszik meghatározni azok árnyaltabb szemantikai tartalmát is.

Vargha Fruzsina Sára az SzT térképes feldolgozásában rejlő lehetőségeket mutatja be konkrét példák segítségével. Egy lexikai és egy hangtörténeti vizsgálatot végez: elkészíti a jelenségek területi megoszlását mutató térképet az SzT adatai alapján, és ezeket összeveti nyelvjárási atlaszok ugyanilyen vonatkozású térképeivel. A dolgozat utolsó részfejezetében az Erdélyi helynévtörténeti adattár (EHA) történeti dialektológiai kutatásokban való hasznosíthatóságáról ír szintén néhány példát mutatva be, mivel ez jó kiegészítője a SzT helynévi adatainak.

Zsemlyei Borbála a SzT kicsinyítő képzős származékait mutatja be. A dolgozat bevezetesként a téma szemantikai megközelítését adja, mivel a kicsinyítő képzős származékok jelentése nem minden esetben ’kis/kicsi tő’. Ezt követi a kognitív szemlélet bemutatása, mely a szemantikaival szemben éppen azt igyekszik megmagyarázni, hogy a töDIM származéknak milyen feltételeknek kell megfelelnie ahhoz, hogy szimpátiát vagy éppen ellenszenvet, pejoratív tartalmat fejezzen ki. Az elméleti alapot Lakoff ICM-terminusa adja, melyet a szerző a gyakorlatban olasz, spanyol és néhány magyar példán keresztül szemléltet.

Nagy Erika